

Polsbroek

zaterdag 11 september 2021

mijn monument is jouw monument

Open
MONUMENTENDAG

Colofon

Dit boekje is een uitgave van
Stichting Kunst & Cultuur Lopik
kunstencultuurlopi.nl
[facebook.com/kunstencultuurlopi](https://www.facebook.com/kunstencultuurlopi)
info@kunstencultuurlopi.nl

Redactie en teksten

Marinus Bogaard, Carla Brokking,
Waldien Burger, Suzanne Lekkerkerker,
Jolanda Reijm.

Medewerking, hulp en bijdrages van

Regionaal Historisch Centrum
Rijnstreek en Lopikerwaard,
Hervormde Kerk Polsbroek, Dorp66,
Stichting Dorpshuis Polsbroek ,
Oranjevereniging Polsbroek,
Kees de Bruin, Mieke de Haan,
Marijke de Jong-Bulstra,
Menno Romijn, Diana Rookan,
Arie en Fredy Schouten, Wijnje Teeuw,
Marlene Vermeer, Wendela Verstoep,
Anton van Vliet, Janie van der Vlist.

Ontwerp, opmaak

8days.nl

Druk

Terberg Benschop

Kroosvissers

Polsbroekers worden kroosvissers genoemd.

Waarom?

Polsbroek komt als naam al vroeg voor. In 1155 Pulsebroek, 1228-1229 Pulsbruch, 1296-1317 Plosbroic, wat zoveel betekende als 'waterkruid in laaggelegen gebied'. Pols komt van het Germaanse pulsjo: ineengestremeld vlotkruid en waterplanten op een moeras. Broek is brockland, drassig groenland.

De bodem van de Lopikerwaard bestaat uit zand, klei en veen. Op het veen ligt een afdekkende kleilaag van bezonken slibdeeltjes achtergelaten door overstroomde rivieren. In het westen, waar Polsbroek ligt, zijn de veenlagen het dikst en wordt de kleilaag steeds dunner. Zuurstof uit de lucht bereikt daardoor veel makkelijker het onderliggende veen bij droogte. Door oxidatie van het veen vindt mineralisatie plaats, waarbij stikstof (N) en fosfaat (P) ontstaan, die in natte perioden uitspoelen naar de watergangen. Dat is de kunstmest voor het kroos (eutrofiëring). Bij voldoende licht verdubbelt het kroos zich in vier dagen. Het gesloten kroosdek verhindert zuurstofopname en laat minder licht door, dus kunnen waterplanten geen zuurstof produceren. Het gevolg is een slecht aquatisch milieu voor waterplanten en vissoorten. Vóór de komst van kunstmest (eind 19e eeuw) werd in Polsbroek kroos gevist en voor bemesting van het land gebruikt. Eendenkroos levert tien keer zoveel eiwit als soja en groeit razendsnel. Daarom zijn er al jaren onderzoeken en proeven om kroos na oogsten en drogen tot veevoederbrokjes te persen of te gebruiken als compost. In Wageningen zien ze het zelfs als oplossing voor het voedselprobleem bij mensen.

Open Monumentendag 2021

Twee parels in het groen

Midden in het Groene Hart liggen Polsbroek en Polsbroekerdam. Al eeuwenlang zijn ze verbonden door de wetering met wegen aan beide kanten. Door de langgerekte lintbebouwing gaan de beide kernen in elkaar over en is het lastig om de exacte grens en het aantal inwoners weer te geven. De inwoners maken daar geen problemen over en hanteren de Snoekenbrug als grens voor school en verenigingen.

Polsbroek en Polsbroekerdam zijn dorpen met een rijke historie, dat is te zien op Open Monumenten Dag. Er is aandacht voor de geschiedenis van de kerk, de monumentale gebouwen, het onderwijs, maar ook voor de vele winkels die er waren en de nieuwe buurtsuper die er kwam door initiatief van de inwoners. Dat alles geeft een goed beeld hoe het huidige Polsbroek door de eeuwen heen is gevormd.

Zelf ken ik Polsbroek al heel lang, omdat mijn moeder er is geboren en opgegroeid in het gezin Van der Vlist, een gezin met 16 kinderen. Als kind mocht ik in de zomervakantie bij Opa en Oma Van der Vlist logeren (het tweede huis van links op de foto). Wonen bij de grote

manufacturenwinkel midden op het dorp, slapen in de bedstee, de gezelligheid van de vele ooms en tantes, de vissersverhalen van de mannen, alles maakte grote indruk. In mijn geheugen staat de overgang van het dorp naar de Slangenweg als iets heel geheimzinnig gegrift. Vanuit het dorp liep je een andere wereld in, ineens was er alleen maar een weg, een brede vliet en geen enkel huis.

Door de enthousiaste inbreng van heel veel inwoners is er veel te zien, horen en beleven. Heel veel dank aan allen die hebben meegewerkt, ook aan de schrijvers en samenstellers van dit boekje. Een uitgave om te bewaren, samen met de mooie herinneringen aan deze dag.

Polsbroek en Polsbroekerdam zijn en blijven 'unieke parels' in het Groene Hart.

Dieny Scheffer,
Voorzitter Stichting Kunst en Cultuur Lopik

De geschiedenis van Polsbroek loopt grotendeels parallel aan die van de andere dorpen in de Lopikerwaard. En is toch ook weer heel eigen. De eerste vermelding van Polsbroek als Pulsebrock is in 1155.

Van Pulsebrock tot Polsbroek

Vanaf de elfde eeuw begon in opdracht van de Bisschop van Utrecht de ontginning van wat toen een groot moerasgebied was. Er waren meer landbouwgronden nodig om de inwoners van Utrecht te voeden. Eerst aan de randen vanuit bestaande riviertjes met afwateringen naar de rivieren Lek en Hollandse IJssel. Later ook het midden, waarvoor de Benschopper wetering werd gegraven. Van daaruit werden weteringen en sloten gegraven volgens de zogenaamde cope-verkaveling. Een cope is een middeleeuwse overeenkomst, een contract om een gebied (perceel) te mogen ontginnen. In deze cope werden de wederzijdse rechten en plichten tussen de ontginners en de grondeigenaren, de Graaf van Holland of de Bisschop van Utrecht, vastgelegd. Alle land was in leen en pacht. De kavels waren 1250 meter lang en 113 meter breed.

Grensgeval

De Benschopper wetering vormde in dit gebied een grens tussen aan de ene kant schoutambt Noord-Polsbroek, dat onder de Baronie van IJsselstein viel en aan de andere kant de hoge heerlijkheid Zuid-Polsbroek, als een apart ambacht onder Holland.

De weg langs de Benschopper wetering tussen IJsselstein en Polsbroek was een relatief belangrijke weg in de regio. Oorspronkelijk alleen 'slijk'- of 'klei'-weg, waaraan niets gedaan werd. In 1670 werd voor de begaanbaarheid aan de zuidkant een laag zand aangebracht. Het pad langs de noordkant bleef tot in de 20ste eeuw onverhard en werd 'de slikzij' genoemd, nu de smalle kant.

Waar Noord-Polsbroek zich niet verder ontwikkelde dan tot een lint van (agrarische) bebouwing, kreeg Zuid-Polsbroek al vóór 1258 een eigen kerk. Omdat hier ook de bewoners van Vlist, Bonrepas en Noord-Polsbroek kerkten, werd de kerk helemaal tegen de westgrens van het ambacht gebouwd. Rond de kerk ontstond een kleine kern met pastorie, school en rechtshuis annex herberg.

Tekening van de kerk van Polsbroek op een kaart van de Kerkvliet uit 1555

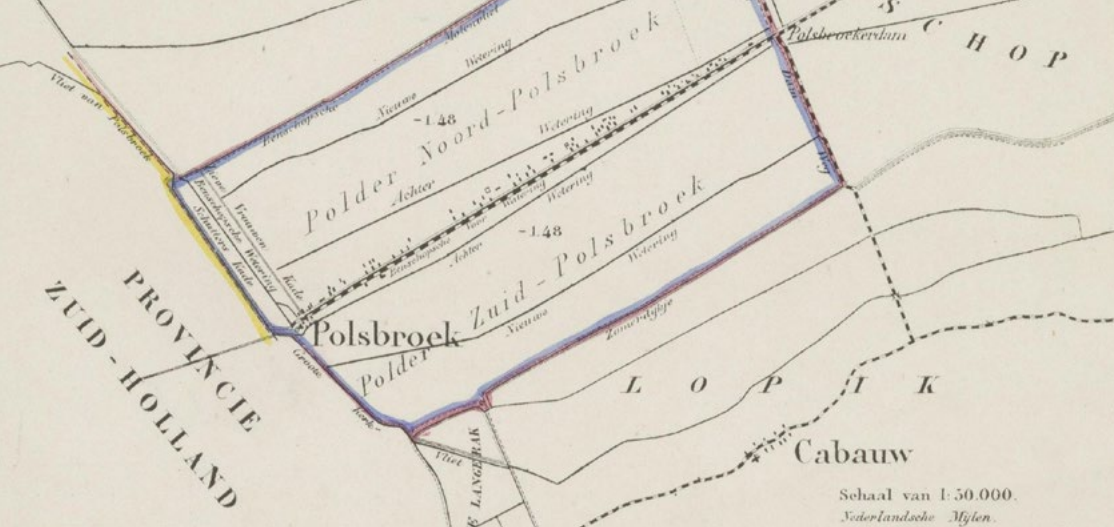
Op de grens met Benschop ontwikkelde zich Polsbroekerdam. Bij de dam in de Benschopper wetering was een kruispunt van wegen ontstaan, wat een strategische plek voor een herberg was. Daaromheen ontwikkelden zich activiteiten en werd langzamerhand een eigen kern gevormd.

Noord-Polsbroek

Omdat Noord-Polsbroek deel uitmaakte van de baronie van IJsselstein, viel het in de loop der eeuwen onder de Van Amstels (tot 1377), de Van Egmonds (tot 1551) en de Oranjes (tot 1795). In 1795 maakten de Fransen een eind aan de autonomie van IJsselstein en aan het bestuur door de Oranje-familie en kwam de baronie van IJsselstein weer onder het gezag van Holland. Dat duurde 10 jaar. Bij Staatsbesluit van 21 december 1805 werden IJsselstein, Benschop en Noord-Polsbroek weer bij Utrecht gevoegd. Korte tijd later werd heel Utrecht in het Franse keizerrijk onderdeel van het Departement van de Zuiderzee met Amsterdam als hoofdstad. In 1814 verdwenen de Fransen en bepaalde het Koninkrijk der Nederlanden de grenzen van voor 1795 weer: IJsselstein, en dus ook Noord-Polsbroek, bij Utrecht; Oudewater en Schoonhoven bij Holland.

Zuid-Polsbroek

Ook met de vrije Heerlijkheid Zuid-Polsbroek werd wat afgesold. In de 14e eeuw behoorde het tot de familie Van Vliet, totdat Jan van Vliet het in 1423 als aflossing van zijn schuld aan Montfoort gaf. Na nog een aantal eigenaren, werd het in 1610 gekocht door Vrijheer Jacob

Dirksz de Graeff. Ruim twee eeuwen bleef het van de Vrijheren De Graeff. Voor de bewoners maakte het niet heel veel uit wie eigenaar was, belasting betalen voor alles wat het land opbracht moesten ze toch wel.

Gemeente Polsbroek

Vanaf 1812 vormden Noord- en Zuid-Polsbroek samen met Cabauw, Hoenkoop, Vliet, Vlist en Zevender de gemeente Polsbroek. Vanaf 1814 kwamen Noord-Polsbroek en Hoenkoop bij de provincie Utrecht en de rest van de dorpen bij Zuid-Holland. In 1857 werden Noord- en Zuid-Polsbroek weer samengevoegd tot de nieuwe gemeente Polsbroek. Samen met Benschop en Hoenkoop deelden ze vanaf 1857 een burgemeester, die kantoor hield in Benschop. De gemeenteraden vergaderden wel in iedere gemeente apart, omdat de Gemeentewet dat voorschreef. Polsbroek had een eigen raadszaal in de school aan het Dorpsplein, nu het dorps huis. In 1970 werd Hoenkoop bij Oudewater gevoegd. Polsbroek ging op 1 januari 1989 op in de gemeente Lopik.

Het gemeentehuis met het kunstwerk de kaasmakerij (1973)

Hard bestaan

De inwoners van zowel Noord- als Zuid-Polsbroek hadden het niet breed. De boerenhoeves hielden vooral vee. In eerste instantie werd er veel graan verbouwd en hielden de boeren koeien vooral voor de mest. Maar door het bemalen van de polders klonk het land steeds verder in en werd het te nat voor goede akkerbouw. Het weiland leverde hooi voor het vee in de winter. Er was wat akkerbouw voor eigen gebruik en hennep teelt. 's Winters was het vaak erg nat en regelmatig braken de dijken waardoor de polders soms maanden of jarenlang onder water stonden en oogsten verloren gingen. Daar kwamen dan nog de uitbraken van allerlei veeziekten bij.

Ook had het gebied vaak te maken met rondtrekkende dieven. Tot begin 19e eeuw waren inwoners 's winters verplicht wacht te lopen tegen dieven en plunderingen. Maar er was ook hulp. Zowel de kerk als de Vrijheren stonden arme gezinnen bij met armenhulp. Ze bezaten boerderijen die boeren zonder boerderij konden huren. De opbrengst werd voor een deel weer verdeeld over de arme gezinnen. Door de toename van zuivelconsumptie en de ontwikkeling van de kaasmakerij kwam er in de tweede helft van de 19de eeuw een economische groei op gang.

Ondanks alles was Polsbroek door de eeuwen heen een volwaardige gemeenschap met een eigen schout en burgemeester, een kerk, een school en alle ambachten die nodig waren om de gemeenschap draaiende te houden. Klompenmakers, kuipers, herbergier, klokkenluider, beestendokter, schoonmaker, timmermannen, naaisters, kruideniers, slaggers, kleermakers, smid.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zaten ook in Polsbroek veel onderduikers. Door de ligging konden inwoners de Duitsers over de Slangenweg zien aankomen en werd de toeter

van tante Hilda Schouten geblazen. Dat was het teken dat iedereen zich moest verstoppen. Op 26 januari 1942 is de voormalige school aan het Dorpsplein, met raadszaal, door brand verwoest.

Na de oorlog werd het gemeentehuis hersteld en ontwikkelde Polsbroek zich tot de landelijke kern die het nu is, rustig gelegen, maar met veel activiteiten en gemeenschapszin. De sporen van het verleden zijn terug te vinden in het landschap, het erfgoed en in de aanpakmentaliteit van de bevolking.

Tussen Polsbroek en Benschop ligt langs weerszijden van de wetering Polsbroekerdam. De buurtschap dankt zijn naam aan de dam die in de 13de eeuw in de wetering werd gelegd.

Polsbroekerdam

Een deel van Polsbroekerdam valt onder Polsbroek en een deel onder Benschop, het is dus geen zelfstandig dorp. De precieze grenzen van Polsbroekerdam zijn onduidelijk. Het bestuur van de Samuëlschool ging er tot circa 1990 van uit dat Polsbroekerdam bestond uit het gebied tussen de Snoekenbrug in Polsbroek en de Adriaan van Vlietbrug in Benschop. De buurtvereniging van Polsbroekerdam, de VVV hanteert deze grenzen nu nog voor het lidmaatschap.

Het knooppunt van (water)wegen was belangrijk voor de ontsluiting van het gebied. Vandaar dat er al vroeg een herberg gebouwd is, waar nu 'Het Wapen van Benschop' staat. Op een

Het Wapen van Benschop was eeuwenlang een ontmoetingspunt. Erachter was een stalhouderij.

kaart van circa 1516 staat een torenachtig bouwsel ten zuiden van de dam, een 'blockhuijs'. Dat was een versterking ter verdediging van een land- of vaarweg en is waarschijnlijk gebouwd tijdens de oorlog tussen Utrecht en de Habsburgse troepen in 1508. Halverwege het eerste stuk van de Damweg richting Oudewater stond een korenmolen, die werkte voor Benschop en Polsbroek. De molen verdween in 1965. De plek is nog zichtbaar door een uitstulping in de beschoeiing van het water en door het huis dat er nu staat. Landelijk bekend werd Polsbroekerdam doordat Herman de Man (fam. Hamburger) hier van 1902-1906 woonde. De school en het Wapen van Benschop spelen een rol in zijn romans.

Bram de Graaf schrijft in zijn boek 'Het verraad van Benschop' over de cultuurverschillen tussen Polsbroek en Benschop. Polsbroek wordt neergezet als van oudsher grotendeels streng Nederlands Hervormd, terwijl in Benschop een groot deel van de bevolking katholiek was. Ondanks dat Polsbroekerdam onder zowel Benschop als Polsbroek valt, kende (en kent) de buurtschap een eigen cultuur. Ook in de notulen van de Samuëlschool uit 1984 werd door de bestuursleden gesproken van een eigen cultuur,

'één die niet te vergelijken is met de cultuur van Benschop en Polsbroek. De twee dorpen kennen namelijk een heel andere mentaliteit dan Polsbroekerdam'.

Eigenzinnig geloven

De eigenzinnigheid van Polsbroekerdam uitte zich in de loop van de geschiedenis onder andere in de verschillende geloven, die er onderdak vonden.

In 1677 ontstond in de nog bestaande boerderij aan de Zuidzijdseweg 198 een schuilkerk van katholieken die het leergezag van Rome niet erkenden, later Jansenisten of oud-katholieken. In 1733 vond er een wonder plaats: Adriana de Jongh kon na elf jaar verlamd te zijn geweest, ineens weer zitten, staan en lopen. De pastoor had haar thee laten drinken met daarin aarde

van het graf van de heilige Franciscus de Paris. Tot 1781 had het kerkje een eigen pastoor, daarna – tot 1840 – werd het bediend door de oud-katholieke pastoor van Oudewater. In de periode 1818-1820 vestigde zich in een boerderij in Polsbroekerdam een bijbelse gemeenschap, ontstaan vanuit de zogenaamde 'Zwijndrechtse Nieuwlichters'. Zij wilden net als de eerste christenen leven in gemeenschap van goederen en onderlinge steun. Zij leefden van de verkoop van zwavelstokken waarbij ze meteen hun geloof verkondigden. Daarom werd dit het zwavelstokkengeloof genoemd.

Het 'Jannegiesgeloof' kende een groep aanhangers in Polsbroekerdam. Deze geloofsgemeenschap die een bevindelijk Christendom voorstond, was opgericht door Jannetje Hootsen (1860-1919) uit Veenendaal. Zij had zwart haar en haar volgelingen werden ook wel Zwartjannetjes genoemd.

Een eigen school, de Samuëlschool, de buurtvereniging VVV met dorps huis de Triangel en niet te vergeten de actieve polsstokvereniging Polsbroekerdam die het dorp toepasselijk tot Polsstokkerdam maken, zorgen ook hier voor activiteiten en betrokkenheid.

In Polsbroek werd in de jaren vijftig van de vorige eeuw een eerste straat met nieuwbouwhuizen ten zuiden van de wetering gebouwd: de Vrijheer de Graeffweg. De naam verwijst naar de lange historische verbintenis van Zuid-Polsbroek met de vermogende Amsterdamse familie De Graeff

Polsboek gaf Amsterdamse familie status

Deze familie bepaalde op het hoogtepunt van de Gouden eeuw honderd jaar lang voor een belangrijk deel het bestuur van de stad Amsterdam en het gewest Holland. De familie bezat de hoge heerlijkheid Zuid-Polsbroek meer dan twee eeuwen, van 1610 tot 1846 en noemde zich dan ook De Graeff van Polsbroek.

Zuid-Polsbroek gaf status

In 1610 kocht Jacob Dircksz de Graeff de hoge heerlijkheid Zuid-Polsbroek van de Graaf van Arenberg. Daarmee was hij een van de eerste regenten die aan zijn naam een heerlijkheid verbond. Daarna volgde in 1638 Cornelis de

Jacob Dirckszn. De Graeff

Graeff, heer van Polsbroek, Amsterdams regent, burgemeester, diplomaat en staatsman; ook was hij kunstverzamelaar. In het jaar van zijn dood in 1664 kreeg de VOC-werf Oostenburg in Amsterdam opdracht om een schip te bouwen, de Zuidpolsbroek. Tussen november 1664 en maart 1673 maakte het zeven reizen tussen Texel en Batavia voor de VOC. Van 1664 tot 1707 was Pieter de Graef, vrijheer van Zuid-Polsbroek. Hij was meester in de rechten, schepen van Amsterdam, bewindhebber van de VOC en raadsman van neef en zwager Johan de Witt. Pieter de Graeff was een 'ossenweider' (vetmesten van runderen) en geïnteresseerd in zaken als landbouw en veeteelt. Hij bemoeide zich dagelijks met zijn heerlijkheid Zuid-Polsbroek en met zijn bezit aan grond in Purmerland en IJpendam.

De Vrijheren de Graeff bemoeiden zich actief met hun bezit. Zij benoemden mensen in functies in kerk, raad en recht en schonken aan armen en als het nodig was schonken ze middelen aan de kerk en de diaconie. Van alle opbrengsten kregen zij een deel: de pacht van de boerenhoeven, de oogst van koren en hennep, maar ook over boetes voor vechtpartijen en accijns over bier.

Schuttersstuk van de Compagnie Kloveniers onder kapitein Cornelis de Graeff, 1642

Een feestelijke dag

Op 19 juni 1765 brachten de toenmalige vrijheer Gerrit de Graeff II en zijn echtgenote Christina van Herzele een bezoek aan hun Zuid-Polsbroek. Zij werden ontvangen met een ereboog aan de Dambrugge (Polsbroekerdam) en naar het dorp begeleid. Daar werden ze ontvangen door schepenen, kerkmeester en armmeester. Ook 'stonden agtien jongemans in de wapenen op het Speelveld, presenteerden het geweer, terwijl de klok werd geluyd'. Bij het binnegaan van het rechthuys kregen ze 'een uytnemend proper kroontje van levendige bloemen geschakeert, op 't hoofd'. 'Zestien jonge doghters in twee reyen geschaard' stonden bij de ingang 'welke door 'geroep van lang leve de heer en vrouwe van Zuyd Polsbroek, dezelfer blijdschap en welmenentheyd betuygden'. Na toespraken en geweesalvo's van de schutters, 'bezigtigden de vrijheer en vrijvrouw met dezelfer gevolg de kerk en het pastoryehuus en begaven zich vervolgens ten maaltijd'. 'Deze maaltijd geeyndigd zijnde, strooiden de vrijheer en vrijvrouw enig geld onder 't gemeen, 't welk zich op 't dorp bevond'. Bij vertrek kregen de jongmans en jonge dogters 'twintig gouden

rijders (gouden munten), ten eynde daarmede nogmaals vroolijk te zijn'. Iedereen riep 'van lang leve de vrijheer en vrijvrouw van Zuyd Polsbroek. En is dus deze fête in een zeer goede ordre en tot algemeen genoegen afgelopen'. Na de serie Gerrit I, II, III en IV de Graeff vrijheren van Zuid-Polsbroek verkocht de familie Zuid-Polsbroek in 1870 aan Dirk de Jongh.

De wapens van Gerrit de Graeff en Christina van Herzele met de lijfspreuk van de familie 'Mors scepra lignonibus aequat' (De dood maakt scepters en spaden gelijk).

Op de plaats van de hervormde kerk van Polsbroek heeft vermoedelijk al vanaf het begin van de 13e eeuw een kerk gestaan. De beschermheilige van de kerk was Sint Jan. De kerk was op de grens van Zuid-Polsbroek gebouwd, omdat ook in de inwoners van Bonrepas, Vlist en Noord-Polsbroek onder het kerspel (parochie) vielen.

Nederlands Hervormde Kerk Polsbroek & Vlist

Oorspronkelijk was de kerk van Polsbroek een bijkerk van de parochie Haastrecht. Ook de kerk veranderde van eigenaar, net als het land, als het verkocht of verpand werd. Bij overgang van eigendom naar de Vrijheren de Graeff in 1610 vonden zij dat zij het recht hadden de predikant en de doodgraver te benoemen. Dit werd bestreden door de Baronie van IJsselstein. Zij vonden dat de kerkenraad het recht had te benoemen en wel bij toerbeurt uit de verschillende heerlijkheden. In 1775 wilde de heer De Graeff ook het ambt van de voorzanger benoemen. Dat was meestal een bijbaan van de schoolmeester, die ook bij toerbeurt door de drie parochiërende dorpen benoemd en betaald werd. Als compromis benoemden de dorpen bij toerbeurt de schoolmeester, en dus de voorzanger; de Vrijheer benoemde in ruil hiervoor de doodgraver en de koster.

Het kerkgebouw door de eeuwen heen

In 1574 brandden de kerk en pastorie voor het grootste gedeelte af, waarschijnlijk door toedoen van de watergeuzen. Het herstel liet vervolgens lang op zich wachten. Omdat Vlist en Bonrepas niet wilden meebetalen aan een klok voor de toren, werd die door de hoogheemraden van de Lekdijk Benedendams in 1607 verzorgd. Een klok was namelijk nodig om te waarschuwen voor hoog water, zowel in de Lopiker- als Krimpenerwaard.

Ontwerp met het wapen van Pieter de Graeff.
Op het hartschild staat het wapen van
Zuid-Polsbroek (1692).

Ontwerp voor het raam geschonken door de V.O.C. In het
midden een VOC-schip, de Zuid-Polsbroek?

Uit een brief uit 1610 blijkt dat de Polsbroekse kerk gebrandschilderde ramen had. Onder meer met een gebrandschilderd raam van de Doop van Christus in de Jordaan, dat in 1605 door het Hoogheemraadschap van Lekdijk Benedendams geschonken werd.

In het Rampjaar 1672 werd de kerk weer grotendeels verwoest. Op bevel van de commandant van Schoonhoven werd het dak van de kerk gehaald en werden de muren tot

twee meter hoogte afgebroken. Het diende als bastion voor de Nederlandse soldaten in hun strijd tegen de Fransen. In 1676 werd de kerk herbouwd. Pieter de Graeff, Vrijheer van Zuid-Polsbroek, schonk een raam. Ook het Hoogheemraadschap, een van de Prinsen van Oranje, de stad Amsterdam en het college der Admiraliteit van die stad zouden nieuwe ramen hebben geschonken.

Van de oude en naar verluid fraaie kerk is niets meer over, behalve de toren. Nadat eerder diverse grootscheepse restauraties aan de kerk hadden plaatsgevonden was de kerk rond 1830 zo bouwvallig dat er een nieuwe kerkzaal gebouwd moest worden. Dit gebeurde in 1834, aan de aloude toren. Voor de bouw werd 2000 gulden ontvangen uit het Fonds voor Noodlijdende kerken. De preekstoel werd geschonken door Gerrit de Graeff IV, Vrijheer van Zuid-Polsbroek. Hij had ook de eerste steen van de nieuwe kerk gelegd. De kerk was een stuk soberder dan haar voorganger, maar waarschijnlijk is dat een bewuste keuze geweest van het kerkgenootschap ter plaatse. De toren werd als onderdeel van de nieuwe kerk behouden.

De Kerktoren

De huidige toren heeft zijn oorsprong waarschijnlijk al van voor 1300. De onderbouw van de toren, die eigenlijk bestaat uit drie verdiepingen, is voor die tijd gebouwd. De muren daarboven zijn aanzienlijk jonger, waarschijnlijk uit de 15e eeuw. In 1798 werd de toren eigendom van de burgerlijke gemeenten. In 1801 werden kerk en parochie eigendom van 't gereformeerd kerkgenootschap. Iedere parochie (Noord- en Zuid-Polsbroek en Vlist en Bonrepas) benoemde twee torenmeesters, die bij toerbeurt twee jaren het onderhoud van de toren verzorgden en daarvan rekenschap aflegden in het rechthuis van Zuid-Polsbroek. In 1860 maakte het gemeentebestuur van Vlist daar een eind aan. Noord- en Zuid-Polsbroek waren in 1857 één gemeente geworden en werden voortaan alleen met het onderhoud van de toren belast. In 1943 beroofden de Duitsers de toren van de kerkklok voor de wapen-industrie. In 1949 is er door de Polsbroekse bewoners (noord en zuid) een nieuwe klok, met twee inscripties, geschonken.

Op 10 september 1959 trouwen Arie en Bep Romijn

Holtgräve bouwde naar verluidt elf orgels, onder andere in Deventer, Nieuwegein, Bathmen, Stolwijk, Wesepe en Polsbroek.

Het orgel

Het huidige (en eerste) orgel in de Nederlandse Hervormde kerk in Polsbroek werd in 1879 gebouwd door orgelmaker Hermanus Holtgräve (1836 – 1889) uit Deventer. Dit nadat het kerkbestuur zich had laten informeren over de kwaliteit van het orgel in de buurgemeente Stolwijk waar ze enkele jaren eerder een orgel door Holtgräve hadden laten maken. Op 11 juni 1879 hield Ds. P.H. Wiersma 'een rede over de oorsprong, geschiedenis, verschillend onthaal, nuttigheid en bestemming van het orgel'. Bij een restauratie door Verweys in 1944 werden de originele frontpijpen vervangen door zinken exemplaren. Het orgel is in 1981 en 1982 gerestaureerd. Hierbij is het uitgebreid met een tweede manuaal en een transmissie op het pedaal. Op 20 maart 1982 nam men het orgel weer in gebruik met een bespeling door de Delftse organist Jan J. van den Berg.

De kerk en de toren, gelegen aan het adres Dorp 24a, staan afzonderlijk op de Rijksmonumentenlijst.

De huidige kerkelijke gemeente

De kerkelijke gemeente kent ook al een lange en bewogen geschiedenis. Er is een lijst met predikanten vanaf 1586 bekend. De huidige predikant is de 46e. De afgelopen eeuwen mogen we, met dank aan God, zien dat er nog steeds een levende kerkelijke gemeenschap is. Levend vanuit het gebed 'uw goede Geest geleide mij in een effen land' (zie het kerkzegel). Voor de coronatijd was het kerkgebouw met 420 zitplaatsen in de morgendiensten gevuld. Ook wordt het naast de kerk gelegen verenigings-gebouw Silo, met een laatste verbouwing in 2020, veel gebruikt. Meer informatie over de hervormde gemeente van Polsbroek en Vlist is te vinden op de website: hervormdpolsbroekenvlist.nl

Net voordat je in Polsbroek aankomt over de Slangenweg, ligt aan de rechterkant de 'Waterknoop'. Hier lopen verschillende watergangen met uiteenlopende waterpeilen boven en onder elkaar. Ziet de situatie van de watergangen er nu al complex uit, de historie is nog ingewikkelder.

Een vlechtwerk van waterwegen

Drassig middenstuk

De pioniers die in het begin van de 12de eeuw de moerassige wildernis van Benschop en Polsbroek ontgonnen, troffen hier geen bestaande waterloop, zoals bij Lopik het geval was met de Lobeke. Dus moesten ze zelf een hoofdwatgang als ontginningsas graven. Dit werd de Benschopper- en Polsbroeker voorwetering. Haaks op de wetering werden de sloten voor de afwatering gegraven. De wetering liep tot het einde van het Polsbroekse gebied. Daarvandaan ging de afwatering over andermands land, wat veel onderhandelingen en extra investeringen betekende. Iedere polder had zelf al genoeg problemen om van het water af te komen, dus niemand wilde extra water uit een andere polder af moeten voeren. Dus werden de watergangen van de verschillende polders strikt gescheiden. Het Polsbroekse water werd in eerste instantie waarschijnlijk naar de Vlist gebracht door een watergang in het verlengde van de wetering. Dat was wellicht langs de Slangenweg, maar zeker is dat niet.

De Polsbroekerdam

De Polsbroeker voorwetering kon de watertoevoer al snel niet meer aan. Zowel in Noord- als in Zuid-Polsbroek (in 1258) werden

een stuk achter de boerderijen veldweteringen gegraven waar de afwatering op werd gericht. De Polsbroekse voorwetering werd daarna alleen nog voor de afvoer van het Benschopse water gebruikt.

Omdat de onbelemmerde waterafvoer van Benschop door de wetering af en toe flinke overlast voor Polsbroek opleverde, werd de wetering in de loop van de dertiende eeuw op de grens tussen Benschop en Polsbroek afgedamd. In de dam was een soort sluis waarmee de waterafvoer geregeld werd.

Drie vlieten

In 1313 realiseerden Noord- en Zuid-Polsbroek samen een tweede uitwatering aan de oostkant van Noord-Polsbroek naar de Hollandse IJssel,

maar rond 1414 werd er definitief voor een noordwestelijke route rechtstreeks naar de IJssel gekozen.

Drie watergangen aan de westkant van Noord-Polsbroek vormden hiervoor de opmaat.

1. De Zuid-Polsbroekse Vliet (west), langs de Schutterskade. De twee veldweteringen van Zuid-Polsbroek kwamen samen achter de kerk van Polsbroek en stroomden via een duiker onder de dam bij 'Het Windhaas' ter hoogte van de latere Magdalenabrug (zie artikel 'Afdammen en dempen') in deze Zuid-Polsbroekse Vliet. Op de grens van Noord-Polsbroek met Hoenkoop ging deze over in de gezamenlijke Polsbroekse vliet.
2. De Benschopper vliet (midden) die het water uit de Benschopperwetering afvoerde vanuit het dorp Polsbroek. De afwatering hiervan was de zaak van Benschop en bleef helemaal apart van het Polsbroekse water.
3. De Korte Noord-Polsbroekse Vliet (oost) waarin het water van de twee Noord-Polsbroekse veldweteringen uitstroomde. Bij de grens met Hoenkoop stroomde dit water naar het westen via een houten duiker onder de Benschopper Vliet door, naar de gezamenlijke vliet met Zuid-Polsbroek.

De gezamenlijke Polsbroekse vliet liep tussen de polder Hoenkoop en de Oost-Vlietpolder door naar de polder Keulevaart waar deze uitstroomde in de boezem die de Polsbroekers daar hebben gegraven. Vanuit deze boezem waterde het water via de stenen Polsbroekersluis in de IJsseldijk ten oosten van Haastrecht op de IJssel af.

Windbemaling

Door het onttrekken van water aan de veengronden begonnen deze al snel in te klinken en daalde het niveau van het maaiveld. Dat maakte vanaf de 15de eeuw natuurlijke waterlozing op de rivier onmogelijk. Er werd overgeschakeld op windbemaling. Op 31 juli 1486 sloten Noord- en Zuid-Polsbroek een overeenkomst met Groot-Keulevaart over de boezem in deze polder en de bouw van een molen. Polsbroek moest voor een goede kade zorgen en Keulevaart mocht hierop ook een molen bouwen. De Polsbroekse molen bracht het water omhoog naar de boezem en maalde zo het water uit de Polsbroekse polders weg. Daar kwamen al snel een tweede en in 1510 een derde molen bij.

In 1625 sloten de Polsbroeken en de Keulevaarten, na zeer stroef verlopen onderhandelingen, een compromis inzake tweetrapsbemaling. Dit hield in dat de drie molens van Polsbroek het water van de beide Polsbroekse en de beide Keulevaartse polders in de lage Polsbroekse achterboezem gingen malen. De in slechte staat verkerende molen van Groot-Keulevaart werd verbouwd tot 'bovenmolen'. Samen met een nieuwe molen maalde deze het water vanuit de achterboezem nog een stap omhoog naar de Polsbroekse voorboezem. Vanuit de voorboezem werd het water bij eb via de bestaande sluis in de IJssel geloosd. Deze waterstaatkundige werken van Polsbroek waren dus allemaal ver buiten het eigen grondgebied.

Waterschappen

Noord- en Zuid-Polsbroek hadden beide een eigen waterschap met afzonderlijke reglementen. Doordat zij met de invoering van de windbemaling zoveel gemeenschappelijke belangen hadden, stelden zij ook gezamenlijke voorschriften vast. In 1863 smolten de beide waterschappen samen. In 1974 fuseerden zij met 26 andere waterschappen tot het Waterschap Lopikerwaard dat nu valt onder het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden.

De Grote Kerkvliet en waterknoop

Omdat de afwatering op de Lek steeds moeilijker werd, zocht ook Lopik naar een afwatering op de IJssel via de Vliet. Daarvoor werd in 1155 de Grote Kerkvliet gegraven langs de westgrens van Zuid-Polsbroek. De Kerkvliet boog vervolgens scherp af langs de huidige Slangenweg. Een kade langs deze vliet moest zorgen dat de Polsbroekse polder niet belast werd met Lopiks bezwaarwater. Voor alle zekerheid groef men achter de kade een kwelsloot om eventueel kwelwater op te vangen dat door de vlietkade zou kunnen sijpelen. Die kwelsloot had op zijn beurt een eigen kade. Achter die kwelkade liep de Nieuwe Zuid-Polsbroekse Veldwetering. Zo liepen dus bij de Waterknoop drie verschillende watergangen direct naast elkaar, ieder met een heel eigen doel, gescheiden door kades.

Voor het uitmalen van het Lopikse water naar de Kerkvliet, gebruikte de Lopikse polder drie molens bij Zevender, waarvan de Middelste molen nu nog bestaat. De achterste Lopikse molen stond aan de Polsbroekse kant van de Achterkade, maar was onderdeel van de Lopikse bemaling.

Stoomgemalen

In 1881 besloten de waterschappen op stoombemaling over te gaan. Het nieuwe gemaal 'Polsbroek, Groot en Klein Keulevaart' kwam vlak bij de oude sluis te staan, aan de Provinciale weg Oost in Haastrecht. Dit gemaal diende zowel voor Polsbroek, als de beide Keulevaarten en de westelijke boezem van Benschop. In 1912 kwam het poldertje Hoonard in de bemaling erbij. In 1913-1914 werd een van de stoomwerktuigen door een dieselmotor vervangen en in 1942 werd overgeschakeld op een elektromotor.

Gemaal Polsbroek Groot en Klein Keulevaart, 1881.

Ruilverkaveling

Tijdens de ruilverkaveling (1979-2003) ging het niet alleen om een verbetering van de agrarische landinrichting, maar zeker ook om de oplossing van problemen in de waterhuishouding. De zestien bestaande bemalingsgebieden in de Lopikerwaard werden teruggebracht naar vier, met ieder een eigen gemaal. Het nieuwe gemaal voor het noordwestelijk gebied van de Lopikerwaard, 'De Keulevaart', nam in 1991 de functie van het oude Polsbroekse gemaal over. Hierdoor ontstond de huidige situatie bij de waterknoop, waarbij de Kerkvliet is afgedamd en de 'Verlegde Vliet' het Polsbroekse water via een

duiker en stuw onder de Slangenweg afvoert naar de Lange Vliet langs de Schutterskade. Dit betekende dus weer een extra watergang op dit punt.

Nu: Klimaatbestendige Water Aanvoer (KWA)

Bij langdurige droogte is er in West-Nederland onvoldoende zoetwater beschikbaar en moet er extra zoetwater worden aangevoerd. Door de klimaatverandering zal de behoefte naar verwachting toenemen en de aanvoercapaciteit uitgebreid moeten worden. Een van de aanvoerroutes loopt van gemaal De Koekoek, waar water wordt ingelaten vanuit de Lek, naar gemaal De Keulevaart. Deze route voert langs Polsbroek. Verschillende vernauwingen vormen daar een flessenhals. Om opstuwning op te lossen is een aantal maatregelen nodig. Bij de waterknoop worden de te krappe duiker, stuwen en watergangen verruimd en er wordt weer een nieuwe bypass aangelegd. Volgens plan zou dat in 2022 gereed moeten zijn.

Nog altijd ligt Polsbroek op de grens van de provincies Utrecht en Zuid-Holland. Daar merk je niets van, behalve als er ijs ligt, dan wordt de Twee Provinciëntocht gereden met stempelposten in beide provincies.

Smokkelaarsnest Polsbroek

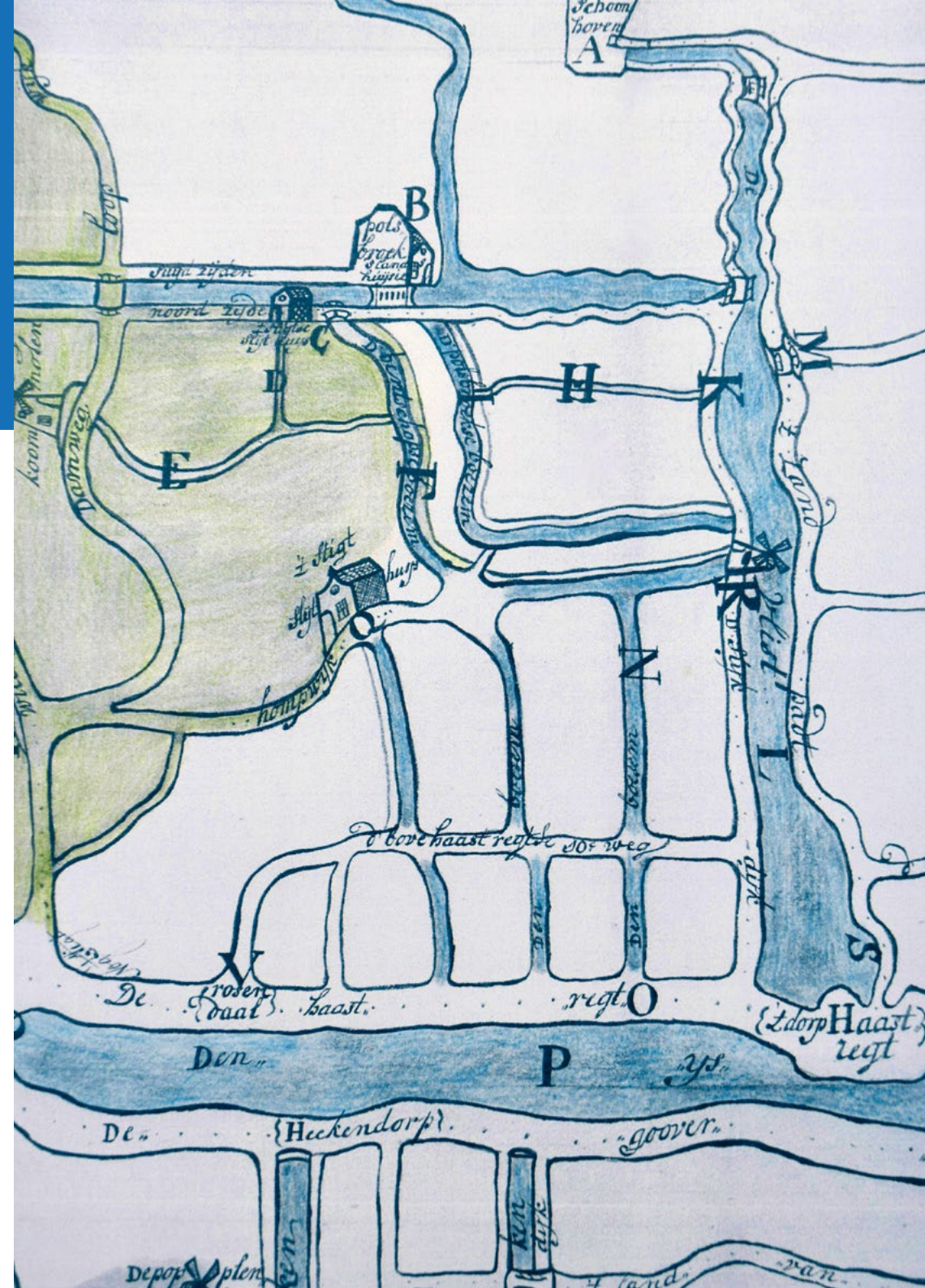
Euwenlang splitste de Benschopper Wetering Polsbroek in twee delen: Zuid-Polsbroek en Noord-Polsbroek. Zuid-Polsbroek hoorde, evenals Vlist en Haastrecht bij Holland. Noord-Polsbroek ressorteerde voor bepaalde zaken onder het Sticht, als onderdeel van de autonome Baronie van IJsselstein. Onder andere omdat Holland meer kosten had door de strijd tegen de Spanjaarden, werden eerste levensbehoeften als brood, zout, zeep, turf en kaarsen fors belast. En dus ontstond er een levendige smokkelaarshandel van Utrecht naar Holland.

Bij dat kat en muisspel moesten de 'cherchers' (douaniers) de 'sluijkers' (smokkelaars) op heterdaad betrappen bij het vervoer van hun 'sluijgoederen'. In de 18e eeuw, rond 1750 waren in Gouda acht 'cherchers' gestationeerd, die ook verantwoordelijk waren voor het hele grensgebied tussen Schoonhoven en Nieuwerbrug. Bij Polsbroek hadden sluijkers een speciale verbindingssloot gegraven om hun spullen per boot van Utrecht naar Holland te kunnen smokkelen. De opzichter uit Gouda, Huijbert van Akerval, ergerde zich over die sluiksloot en vroeg per brief in 1754 om meer

manschappen en een boot om de toenemende 'sluijkerijen' over water te bestrijden. Bij de brief had hij zelf een kaart getekend van het hele gebied met daarop ook de smokkelroutes rond Polsbroek. Bij de grens rond Polsbroek waren 'slijthuizen' (winkels), waar de goederen werden verkocht. In Polsbroek zelf, uiteraard aan de noordkant, was een slijthuis en ook westelijk van het Stichtse Hoenkoop (op de kaart als 'Hompwijk' aangeduid). Bij de Rolaf was een slijthuis van een bakker. De Stichtse korenmolen aan de Damweg vlakbij Polsbroekerdam, leverde veel meel voor bakkers in Haastrecht, die aan de achterkant aan de Hollandse IJssel grensden, zodat het meel over water aangevoerd kon worden.

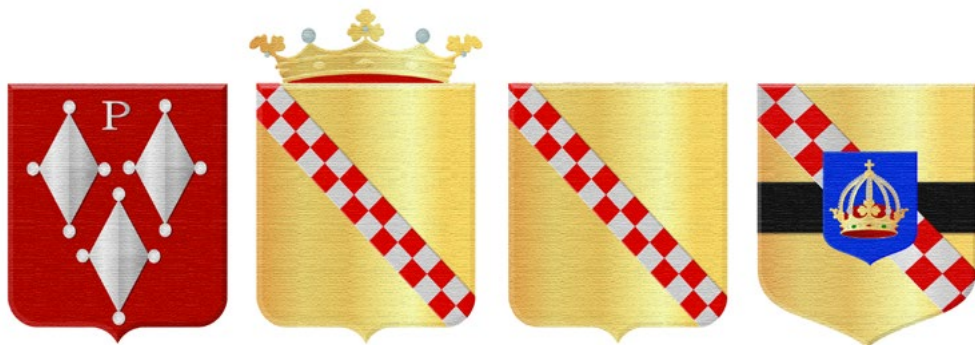
Nog in de vorige eeuw gingen Polsbroekers als er ijs lag snel naar de andere kant van de vaart als een agent ze aansprak op iets wat niet door de beugel kon. Aan de andere kant had die agent geen zeggenschap meer.

Op de kaart is het zuiden boven, dat is precies andersom dan we nu gewend zijn. Draai het boekje om voor een goed beeld. Akerval gaf als toelichting: 'De 't Stigtse gronden onderscheide met een groene Couleure, de waatere met blauw en het ongecouleure zijnde Hollandse gronden.'

Het gemeentewapen van Polsbroek werd verleend bij ministeriële beschikking van 17 augustus 1858 en werd beschreven als 'zijnde van goud met eene geschakeerde bande van twee rijen van keel en zilver.'

Het wapen van Polsbroek

Wapen van Zuid-Polsbroek

Wapen van Noord-Polsbroek

Wapen van Polsbroek

Wapen van Lopik

1857

De gemeente Polsbroek is in 1857 ontstaan door samenvoeging van de voormalige gemeenten Noord-Polsbroek en Zuid-Polsbroek. Het gemeentewapen is het oorspronkelijke gemeentewapen van Noord-Polsbroek. Dat was ontleend aan het wapen van de familie Van Amstel (Ijsselsteinse tak), die vroeger de latere Baronie van Ijsselstein in handen had. Noord-Polsbroek maakte hier onderdeel van uit. Overigens voerde Noord-Polsbroek het wapen met een kroon, die niet bij het nieuwe gemeentewapen werd overgenomen. Ook Zuid-Polsbroek had een eigen wapen, dat op 24 december 1817 per besluit van de Hoge Raad van Adel in gebruik erkend is.

De beschrijving van het wapen luidt: 'Van keel beladen met 3 kussens van zilver, geplaatst 2 en 1, verzeld en chef van de letter P, mede van zilver'. Bij de samenvoeging is dit wapen vervallen.

1989

In 1989 kwam er een eind aan de zelfstandige gemeente en werd Polsbroek bij de gemeente Lopik gevoegd. In het ontwerp van het nieuwe gemeentewapen van Lopik komt de schuine balk terug uit de wapens van zowel Polsbroek als Benschop.

De kaarten van de Baronie van Ijsselstein

Prekadastrale kaarten

Ook voordat in 1832 het landelijke kadaster werd ingevoerd werden er al kaarten gemaakt voor het heffen van grondbelastingen en het vastleggen van grondbezit. Die kaarten worden prekadastrale kaarten, dus kaarten van vóór het kadaster, genoemd.

In 1736 kreeg de cartograaf Petrus Josephus Adan na een openbare aanbesteding opdracht van de drost, het hoofd van het bestuur van de Baronie van Ijsselstein, tot het maken van kaarten van delen van de Baronie en van de daarbij behorende gerechten Benschop en Noord-Polsbroek. De kaarten werden gebruikt voor het heffen van belastingen, zowel door het stadsbestuur en de dorpsbesturen als door de bestuurders van de polders.

Cartograaf Petrus Josephus Adan

Op 13 september 1736 krijgt de in 1711 geboren Brabantse landmeter Petrus Josephus Adan opdracht om zes kaarten te leveren, waarvoor hij vier stuivers per afgebeelde morgen land krijgt. Behalve een overzichtskaart van de gehele baronie gaat het om drie polderkaarten, nl één van de polders Over Oudland en Hoge Biezen, één van de polders Neder Oudland,

Broek, Meerloo en Lage Biezen en één van de polder Ijsselveld. Tenslotte moeten er ook nog een kaart van Benschop en een kaart van Noord-Polsbroek worden gemaakt.

Op de speciale kaarten moesten wegen, wateringen, binnendijken, de percelen van de landerijen met de scheisloten of andere begrenzingen, alle molens, sluizen, huilen, bruggen en kwakels en verder alles wat enigszins opmerkelijk was worden weergegeven. Ook moesten op de percelen alle boerenwoningen, schuren, tuinen, boomgaarden en andere bouwwerken ingetekend worden.¹

P.J. Adan was een jaar eerder, op 19 september 1735, in Bergen op Zoom door de Raad van Brabant als landmeter toegelaten. Zijn werkzaamheden voor de Markies van Bergen op Zoom, hebben hem vermoedelijk in de Baronie onder de aandacht gebracht. De Baronie was immers sinds 1551 in handen van het huis van Oranje, dat in de omgeving van Bergen op Zoom ook bezittingen had.²

In 1739 ontvangt de landmeter voor zijn werk 1701 gulden en acht stuivers. Naast het in 1736 aangenomen werk maakte hij nog achttien

Gerecht Noord-Polsbroek met 91 perceelnummers.

bijzondere kaarten die als basis voor de belastingregisters dienden.³

Kaart van Noord-Polsbroek

Het gerecht Noord-Polsbroek telt in totaal 91 perceelnummers. Het begint bij de Noord-Polsbroekse Vliet in het westen ter hoogte van het dorp en loopt in oostelijke richting op tot aan de Damweg.

In de archieven van (Noord-)Polsbroek zijn diverse akten te vinden waarin verwezen wordt naar deze perceelnummering. In het archief van het plaatselijk bestuur en het waterschap zijn onder ander de belastingregisters van het morgengeld van de jaren 1741⁴, 1763⁵ en 1809⁶ te vinden met vermelding van de eigenaren van elk perceel. Vullen we dit raamwerk aan met de gegevens uit de transportakten⁷, waarin onder andere de overdracht van onroerend goed staat opgetekend en waarin ook met regelmaat het

perceelnummer is gebruikt, dan zouden we een mooi beeld kunnen krijgen van de geschiedenis van het gebruik en de eigenaren per perceel in Noord-Polsbroek.

Rond 1990 is door het streekarchivariaat Zuid-West Utrecht, één van de rechtsvoorgangers van het Regionaal Historisch Centrum (RHC) Rijnstreek en Lopikerwaard te Woerden, de geschiedenis van de percelen in het gerecht Benschop aan de hand van de kaart van Adan geheel uitgezocht. De uitwerking van deze noeste arbeid is nog steeds te raadplegen op de studiezaal van het RHC. Helaas is deze exercitie voor Noord-Polsbroek nog niet uitgevoerd, maar wellicht is dit artikel aanleiding voor enthousiaste onderzoekers om dat in de toekomst alsnog te doen.

Het RHC heeft alvast een kleine voorzet gegeven door bovenstaande belastingkohieren op naam te ontsluiten waardoor ze nu te raadplegen zijn

in de databank 'Indexen' op de website www.rhcrijnstreek.nl van het RHC. Deze zijn dan het snelst te vinden door te filteren op: Type bron: Belastingkohieren, Plaats: Polsbroek.

Noten

1. Archief Y001: Baronie- en stadsbestuur van IJsselstein en daarbij gedeponeerde archieven, inv.nr. 23: Proces-verbaal van de openbare aanbesteding en gunning van het maken van een kaart van de baronie aan Petrus Josephus Adan, 1736.
2. Publicatie: Generaale land-kaarte van den Loopickerwaard, gemeeten A0 1771 door David Willem Carel Hattinga, 1993.
3. Archief Y001: Baronie- en stadsbestuur van IJsselstein en daarbij gedeponeerde archieven, inv.nr. 212: Notulen van de vergaderingen van de 'magistraat', het stads- en schoutambtsbestuur, al dan niet in aanwezigheid van andere functionarissen, 1738-1747, folio 79v, 17-09-1739.

4. Archief L035: Gerecht en gemeente Noord-Polsbroek, inv.nr. 46: Kohier van het schoutambt Noord-Polsbroek houdende een opbrengst van de morgentalen, 1741. Perceelnummers worden tevens gebruikt in inv.nrs. 43-45.

5. Archief L050: Gerecht en gemeente Benschop, inv.nr. 327: Kohieren van de morgentalen in het land van IJsselstein, c: Benschop en Noord-Polsbroek, 1741, 1763.

6. Archief H074: Waterschap Polsbroek, inv.nr. 33: 'Quohier der landerijen en huizen gelegen in Noord-Polsbroek', register der landerijen, op landnummer, met vermelding van eigenaar en grootte, opgemaakt ten behoeve van het alfabetisch register van de omslag, [1809]. Perceelnummers worden tevens gebruikt in inv.nr. 34.

7. Archief L150: Gerecht Noord-Polsbroek, inv.nrs. 1703-1704: Protocollen van akten van overdracht, met bijbehorende akten, o.a. van boedelscheiding en procuratie, 1739-1810. Perceelnummers worden tevens gebruikt in inv.nrs. 1705-1707, 1710-1711, 1715.

Voor de benodigde afwatering en het verkrijgen van een goede waterhuishouding is er heel veel gegraven in Polsbroek. Door de eeuwen heen zijn er ook weer delen gedempt of afgedamd.

Afdammen en dempen

Dam met overtoom

De Polsbroeker wetering en Kerkvliet waren ooit met elkaar verbonden. Maar deze verbinding is op een onbekend moment afgedamd. De dam moest ervoor zorgen dat het water in de Kerkvliet, wat afvoer van Lopiks bezwaarwater was, niet in aanraking kwam met Polsbroeks water.

Een dam was in een vaarroute uiteraard een groot obstakel. Om dit op te lossen was op deze dam een overtoom gebouwd. Deze diende ervoor om schepen vanuit de Kerkvliet, met vracht en al, over de dam naar Polsbroeks water te trekken en andersom, zodat de schuit daar zijn tocht kon vervolgen.

Een overtoom bestond uit 2 hellingen met daarop balken die met vet waren ingesmeerd. Op het hoogste punt stond een windas (lier) met spaakwielen aan de buitenkant. Om de as zat een stevig touw waarmee de boot op de helling kon worden getakeld, zodat deze aan de andere kant naar beneden kon glijden. Een overtoom werd ook wel overhaal of overtocht genoemd of kortweg windas. De naam 'Overtocht' is lokaal nog steeds in gebruik voor de omgeving van

deze plek. Op de kaart van de Lopikerwaard van Hattinga uit 1771 staat de overtoom aangeduid als 'Het Windhaas'.

De overtoom is afgebroken in 1796. Daarna moest de vracht die per boot werd aangevoerd, met kruiwagens worden overgedragen van de losplek bij de Kerkvliet naar de losplaats in de Polsbroeker voorwetering, om daar in een andere schuit verder vervoerd te worden. De overtoom is afgebeeld op een gevelsteen uit de zeventiende eeuw die ingemetseld was in een pakhuis van de familie De Graeff (Polsboek gaf Amsterdamse familie status) aan de Prinsengracht 785 te Amsterdam. Zo liet de familie ook in Amsterdam zien dat zij de heerlijkheid Zuid-Polsbroek bezaten.

Polsbroeker voorwetering

De Polsbroeker voorwetering liep oorspronkelijk bijna door naar het einde van het dorp en boog af naar de Oranjekade, net voor de meubelfabriek van Zuidervliet. Tegenover de pastorie lag de dorpsbrug. Het westelijk deel van de wetering vanaf de brug is bij de wegreconstructie in 1964 gedempt. De meubelfabriek H. Zuidervliet & zn. is omstreeks 1927 gestart en heeft tot 1971 bestaan.

Daarvoor was hier een molenmaker gevestigd. Na jaren leegstand is de oude fabriek begin jaren 1980 afgebrand en daarna afgebroken. Op het terrein van de gedempte wetering en de oude fabriek zijn nu parkeerplaatsen, een brede berm en een fietspad ingericht. Op de plek waar vroeger de brug lag, is een dorpspomp geplaatst.

Magdalenabrug

Onder de eerdergenoemde dam was een stenen heul (duiker) waardoor het water uit de Zuid-Polsbroekse veldweteringen naar de Zuid-Polsbroekse Vliet werd gebracht. In de loop der tijd is hier de Magdalenabrug gebouwd. Deze vormde lange tijd de toegang naar het dorp. De brug werd in 1963-1964 vervangen door een duiker.

Polsbroek is lang slecht bereikbaar geweest. De enige verbinding met de buitenwereld was de oost-westroute via of langs de Polsbroeker voorwetering. De wegen waren van klei en onverhard. Bij slecht weer veranderden ze in grote modderpoelen.

Modderwegen en trekschuiten

De Damweg zorgde voor een noord-zuidverbinding. Deze werd aangelegd om te zorgen dat de mannen van het dijkleger, als zij bij dreigende dijkdoorbraken werden opgeroepen door de luidende kerkklokken, snel bij de Lekdijk konden komen.

Beurtschippers

Door het aanbrengen van een zandlaag op de Zuidzijde in de zeventiende eeuw werd deze wel iets beter begaanbaar, maar bij droog weer was dat erg stoffig; dan verkoos men toch de 'de slikzij' (Noordzijde). Door de slechte begaanbaarheid van de wegen moest het vervoer vooral over water plaatsvinden. Voor de wetering waren platte schuiten nodig, met weinig diepgang. Ook konden ze niet te hoog zijn, omdat ze onder veel bruggen door moesten.

Eerste vrachtwagen
Schouten

Sinds 1857 vervoerde beurtschipper Jan Schouten vracht, vee en passagiers vanuit Polsbroek met zijn trekschuit. Hij had een vast traject tussen Schoonhoven en IJsselstein. Beurtschippers voeren op hun 'beurt', in een geregelde volgorde en tijd vanuit de stad.

Ergens voor 1900 startte ook Teunis den Besten op de beurtvaart. Hij voer tweemaal per week naar Utrecht, met twee trekschuiten met een inhoud van ongeveer 10.000 kg. Rond 1:30 uur haalden zijn zoons de paarden uit het weiland. Om beurten liepen zij achter het paard op de Noordzijde, want daar stonden geen bomen. Bij iedere brug moest het trektouw worden losgemaakt en omgegooid. Zij namen

agrarische producten mee naar de stad en zand, grind, stenen en kolen mee terug. Wat richting Schoonhoven moest werd aan de Oranjekade met kruiwagens overgereden naar 'De Overtocht'. Daar werd de vracht in een schuit van de broers Leen en Arie Schouten overgeladen, die het bedrijf van hun vader hadden voortgezet.

Ook de bevoorrading van de winkels in het dorp werkte zo. De artikelen werden met een bakfiets of handkar geleverd op de Polsbroekse trekschuiten die in Utrecht in de gracht lagen: meel voor de bakkers, ijzer voor de smid, verf en behang voor de schilders. Verder kwam er pulp van de suikerfabriek mee en moes van de aardappelfabriek voor de fouragehandel.

Eerste bussen en vrachtwagens

In 1923 richt Gijs Kwakernaak de Eerste Polsbroekse Auto Busonderneming op, een geregelde busdienst tussen Gouda en Utrecht. In de oorlog verkocht hij de concessie noodgedwongen aan de N.V. Vervoer-maatschappij Twee Provinciën.

Vanaf eind jaren dertig kregen de wegen langzamerhand een beter wegdek. Maar de wegen bleven erg smal (gemiddeld 2,46 meter), dus passeren kon alleen op uitwijkplaatsen. Op marktdagen, als de boeren met hun kaasbrikken naar de markt gingen, was er geen doorkomen aan. In deze tijd kochten de beurtschippers de eerste vrachtauto's en ontstonden de bodediensten. In de oorlogsjaren 1940-1945 werd er weer meer met de schuit gedaan omdat de auto's werden gevorderd door de Duitsers. Deze werden daarom uit elkaar gehaald en de onderdelen op verschillende adressen verstopt.

Modern verkeer

Na de Tweede Wereldoorlog werden de wegen verbeterd maar het duurde tot de reconstructie ten tijde van de ruilverkaveling in de jaren 1980 dat de Noord- en Zuidzijdseweg geschikt werden voor modern verkeer.

Zoals al beschreven in het hoofdstuk van de geschiedenis ontwikkelde zich aan de westkant van het lange boerenlint van Zuid-Polsbroek een dorpskern. Een plein voor de kerk met alles daaromheen wat een dorp een dorp maakt.

Het hart van het dorp

Dorp

Dorp 10 en 12 waren vroeger 5 zogenaamde 'armenhuisjes' van de diaconie (uit 1888). Dit rijtje werd vroeger de 'Vinkenbuurt' genoemd omdat daar iedereen een kanariepietje had. Het zou kunnen zijn dat dit was om de bewoners te beschermen tegen het gevaar van kool-monoxidevergiftiging. In de kleine en lage huisjes, die alleen een deur en één raam hadden, werd gekookt en gestookt op een (kolen)fornuis. Was het net als bij de mijnwerkers die vroeger een kanarie in een kooitje mee de mijn innamen? Wanneer er te veel koolmonoxide in de mijn aanwezig was, viel de kanarie flauw en wisten de mijnwerkers dat ze snel naar buiten moesten vluchten.

Rondom het plein waren allerlei winkels en bedrijfjes. Levensmiddelenbedrijf Teeuw heeft bijna 100 jaar bestaan. Grootvader Teeuw bracht de boodschappen rond met een hondenkar. Tegenover de dorpsbrug (Dorp 47) was de smederij van Schakel en later smid Horden. Naast het gebruikelijke boerensmidwerk maakte smid Schakel schaatsen. Hij had zijn eigen merk van 'alom bekende Friesche en Hollandsche schaatsen'. Daarnaast was de manufacturenzaak van Ernst van der Vlist.

Op de fiets ging hij zijn klanten langs met zijn koop-waar: pilose werkbreeken (pilo was een sterk half-linnen, half-katoenen weefsel), overalls, schorten etc. De buurman was Schilder Kooiman.

Dorpsplein

Op het dorpsplein zelf was rechts een rijtje huizen onder één dak. Op de hoek aan de weg was ooit het café. Dit hoekdeel is in 1969 door de gemeente aangekocht en gesloopt om meer ruimte te maken. Het middelste pand was de bakkerswinkel met daarnaast de bakkerij. Later was hier de winkel met 'galanterieën' van A. Van Duuren.

Iets verder stond een grote zwarte schuur. Hier werden de paarden gestald tijdens

kerkdiensten en begrafenissen, waar men per koets naartoe kwam.

Naast het hek van de begraafplaats stonden 2 kleine huisjes, links het baarhuisje, voor de begrafenisputten en rechts het arrestantenlokaal. Als daar iemand in zat, gonsde het van de geruchten op het schoolplein en de brutaalste kinderen haalden allerlei bravourestukjes uit om een glimp van de boef op te vangen.

School, gemeente- en dorpshuis

Aan de andere kant van de kerk staat het gebouwencomplex Dorp 30-34. Eeuwenlang werd hier onderwijs gegeven aan de kinderen van Polsbroek en Vlist. Het eerste 'schoolhuis' werd verbouwd in 1686 (dus bestond al eerder) en in 1792 nogmaals. In 1881-1882 werd alles afgebroken en een nieuwe school met onderwijzerswoning gebouwd. In 1924 is een klaslokaal verbouwd tot raadszaal, zodat de gemeenteraad van Polsbroek hier kon vergaderen. De school werd in november 1931 opgeheven. In mei 1936 verkocht gemeente Vlist haar aandeel aan de gemeente Polsbroek. In 1942 verwoestte een brand een groot deel van het gebouw dat pas in 1948-1949 weer werd gereconstrueerd. Het gebouw werd in 1969

verkocht aan de Stichting Dorpshuis Polsbroek. Nu is het een plek van sociale ontmoetingen en allerlei dorpsactiviteiten. Het wapen van Polsbroek in de gevel herinnert aan de tijd dat dit pand het raadhuis van de gemeente herbergde.

Aan de rechterkant was een brandweergarage aangebouwd, waarin sinds 1951 de auto-brandspuit stond van de vrijwillige brandweer. Voor die tijd was er een motorspuit, die door een aantal brandweerplichtigen werd bediend. In 1983 verhuisde de brandweer naar een nieuwe kazerne aan de Jongleveweg. Per 1 juli 2007 werd de post door de gemeente gesloten.

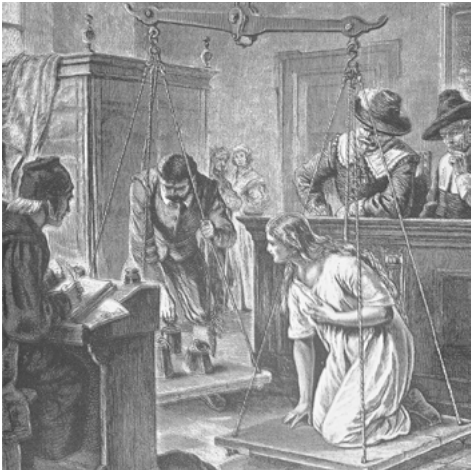

Van heinde en verre kwamen mensen naar Oudewater om zich te laten wegen en daarna een certificaat te krijgen waarop stond dat ze een normaal gewicht hadden. Zo konden ze aantonen dat ze geen heks waren.

Heks in Polsbroek

Als er een misoogst, ziekte of andere ramp was, werd de oorzaak vaak gezocht bij iemand die afwijkend in uiterlijk of gedrag was en waarover vaak al veel geroddeld werd. Die werd er dan van beschuldigd een heks te zijn. Heksen gingen op de brandstapel of werden verdrinken. Een manier om een heks – dat kon een man zijn, maar meestal waren het vrouwen – te herkennen was aan het gewicht. Met een normaal gewicht kon je onmogelijk op een bezemsteel vliegen. Waarom Oudewater?

Het verhaal gaat dat keizer Karel V in 1545 aanwezig was bij een heksenproces in Polsbroek. De Polsbroekse vrouw was te licht en Karel V vermoedde dat in Polsbroek sprake was van corrupte waagmeesters en liet de veroordeelde vrouw opnieuw wegen in Oudewater. Daar bleek ze een normaal gewicht te hebben en volgde vrijspraak. Als beloning voor eerlijkheid gaf Karel Oudewater het privilege om hun waag ook als heksenwaag te gebruiken, om onschuldigen met een certificaat te vrijwaren van vervolging. Of het verhaal over Karel V helemaal klopt, is onduidelijk. Het privilege dat hij uitgaf, is niet gevonden. In Polsbroek stond ook geen waag, die was in IJsselstein.

Heksen die werden verdrinken of verbrand, dat vinden we nu onvoorstelbaar. Maar goed beschouwd komt 'heksenvervolging' nog steeds voor. In allerlei vormen: van pesten onder kinderen, uitsluiten van mensen met een beperking of andersdenkenden tot verre gaande discriminatie van bevolkingsgroepen vanwege kleur, ras, religie of seksualiteit. Het gaat vaak over 'wij' tegen 'zij', maar vaak draait het om angst voor onbekende anderen.

Paulus Theodorus van Brussel

Bij het grote publiek onbekend, maar in de kunstwereld is hij een beroemdheid: schilder Paulus Theodorus van Brussel. Hij werd op 16 januari 1754 geboren in Zuid-Polsbroek als zoon van de dominee Theodorus van Brussel, die van 1748 tot 1765 predikant was van de Hervormde Gemeente Polsbroek. Zijn eerste leraren waren Jean Augustin en Hendrik Meyer in Haarlem, waar hij decoratieve schilderingen leerde maken voor de tapijten aan muren van rijke huizen.

In 1774 verhuisde Van Brussel naar Amsterdam waar hij de rest van zijn leven woonde. Hij legde zich helemaal toe op de natuur en werd een van de beste fruit- en bloemenstillevens schilders van zijn tijd. Zijn beste, zeer kleurrijke en stilistisch hoogstaande werken, schilderde hij tussen 1778 en 1794. Die zijn te vinden in beroemde collecties in Europa, bijvoorbeeld in de National Gallery in Londen.

Op 17 maart 1795 zakte hij tijdens het schaatsen door het ijs en verdrink, 41 jaar oud.

Flowers in a vase, 1792 National Gallery, London

Al in 1651 werd er onderwijs gegeven aan alle kinderen uit Noord- en Zuid-Polsbroek, Vlist en Bonrepas. In 1686 is er ook sprake van een schoolhuis, aan het Dorpsplein in Polsbroek. Dat was een openbare school.

Onderwijs in Polsbroek

In 1881 werd gesproken over opheffen van de openbare school, maar werd ook opdracht gegeven voor de bouw van een nieuwe school op dezelfde plaats, met vier klaslokalen voor maar liefst 194 kinderen. Deze openbare school is in 1934 opgeheven, nadat in 1924 al een van de lokalen was verbouwd tot raadszaal voor de gemeenteraad van Polsbroek.

In de 19de eeuw werd het openbaar onderwijs door de overheid betaald, maar mochten mensen wel eigen godsdienstige scholen oprichten. Tot 1917 moesten ze dat zelf betalen. In heel Nederland wilden ouders graag katholieke of protestantse scholen oprichten. Op 13 augustus 1897 kwamen 19 personen bijeen om in Polsbroek een school met de Bijbel op te richten. Ze werden het niet met elkaar eens, maar de wens voor christelijk onderwijs bleef. Op 31 oktober 1899 richtten zeven mannen daarom de 'Vereniging Samuël tot Stichting en Instandhouding van een School met de Bijbel te Polsbroekerdam' op. De grondslag van de school lag in de gereformeerde belijdenisschriften, ook wel de drie Formulieren van Enigheid genoemd. Op 1 december 1900 was voor 36 leerlingen in

Gemeenteschool, Dorp 30-32

één klaslokaal de eerste schooldag met hoofdonderwijzer Sanders.

In de eerste helft van de 20ste eeuw groeide het aantal leerlingen gestaag. In 1956 wilde het bestuur een nieuw schoolgebouw neerzetten, vanwege de slechte staat van de school. Daar kwam niets van terecht. In 1962 keurde de onderwijsinspectie het gebouw af en moest er een nieuwe school komen. Dat werd op 3 januari 1967 geopend en is tot op de dag van vandaag in gebruik. De school wordt bezocht door kinderen, die ten oosten van de Snoekenbrug wonen en in het Benschopse deel van Polsbroekerdam.

School met de Bijbel 'Eben Haëzer', Dorp 57

De schoolvereniging Samuël richtte in 1960 de kleuterschool Rehoboth op. Tot 1968 was het de enige kleuterschool in Polsbroek. Kinderen die binnen een straal van 3 km van de school woonden, hadden als eerste recht op een plaats op de kleuterschool. Vanwege het dalende leerlingenaantal besloot het bestuur om beide scholen op 10 augustus 1986 samen te voegen. Zo kon een derde leerkracht aanblijven.

De andere School met den Bijbel is de Eben Haëzerschool in Polsbroek. Deze school op Dorp 57 werd in 1903 in gebruik genomen door 55 kinderen uit Polsbroek ten westen van de Snoekenbrug en de buurgemeente Vlist. De school werd verschillende malen uitgebreid en aangepast aan het wisselend leerlingenaantal. Vanaf 1985 ging de Eben Haëzerschool samen met de in 1968 opgerichte christelijke kleuterschool Het Kleuterhofke. In 1989 werd de nieuwe school aan de Heer Willem van Egmondstraat in gebruik genomen. Rond 2003 heeft de school 188 leerlingen.

Rooms-Katholiek lager onderwijs was er niet, omdat daar niet genoeg leerlingen voor waren en de gemeente vond dat er in Cabauw, Schoonhoven, Benschop en Haastrecht scholen

waren waar leerlingen naar toe konden. Die waren allemaal op minder dan een uur lopen, dus goed bereikbaar. In de jaren '70 werden op de beide Scholen met de Bijbel ook rooms-katholieke kinderen toegelaten. Met het dalend aantal kinderen in de dorpen, strijdt vooral de Samuëlschool tegen sluiting vanwege te weinig kinderen.

School met de Bijbel 'Samuël' Noordzijdeseweg 197, Polsbroekerdam

Met haar verhuizing in 2016 naar het nieuwe appartementencomplex aan de Vrijheer de Graefweg, kwam Janie van der Vlist eigenlijk weer thuis.

Weer thuis, Janie van der Vlist – de Wit

Het appartement is gebouwd op de plek waar de boerderij stond waar zij in 1935 geboren werd: Dorp 66. De familieboerderij, nu van haar broer Klaas de Wit, is verplaatst naar achter in het land om plaats te maken voor woningen, een dorpswinkel en kinderopvang.

Links: Wilhelmina de Wit – Van der Veer (de moeder van Janie), met haar moeder (opoe) en broertje (1919)

Als oudste van zeven kinderen ging Janie met vader mee koeien melken, 's morgens vroeg in het donker in de melkschouw over het water als de koeien achter liepen in het land. 'Dat was niet iets waar je over nadacht of je dat leuk vond, dat deed je gewoon. Maar een echte boerin ben ik nooit geworden. Ik was een rustig kind, deed geen wilde dingen zoals in bomen klimmen. Het liefste zat ik in de keuken van mijn oma, die in het huis naast ons woonde. Daar hield ik mijn ogen en oren wijd open voor alle

verhalen, die zij en de mensen die over de vloer kwamen, vertelden. In de oorlog ging het erover dat binnenkort alle mannen weer zouden worden opgeroepen. Ik wist meteen: dat gaat ook over papa, en begon te huilen. De oorlog was een angstige tijd, zeker toen de razzia van de Duitsers was bij het verraad van Benschop. De Duitsers waren in Haastrecht rechtsaf gegaan in plaats van bij Oudewater en kwamen daarom door Polsbroek. Ik lag ziek in de bedstede en de rest zat te eten, toen iemand de hoorn hoorde, die geblazen werd als er onraad was. We hadden een paar onderduikers en iedereen zocht heel snel z'n schuilplaats op. Mijn moeder stopte snel al het servies bij mij in bed, zodat ze niet zagen hoeveel eters er waren. De andere bedstede werd helemaal doorzocht, maar die van mij niet. Toen ze vroegen waar mijn vader was, vertelde ik dat die naar de begrafenis van oom Cornelis was. Dat had mijn vader nog gezegd, voordat hij zich verstopte.

Ik zie ook nog zo het bange gezicht van onze onderduiker Piet voor me, toen hij een keer dacht dat er een Duitser binnen stapte. Die hadden zo'n witte band om hun arm. Maar het bleek te gaan om iemand met een band met daarop SH voor 'slecht horend'. Ja, iedereen was echt angstig in die tijd.'

Familie de Wit met Janie linksboven

Vrijwel haar hele basisschooltijd was het oorlog, op schoolreisje gingen ze niet, ja, één keer na de oorlog, naar Ouwehands Dierenpark. Op de christelijke school op Dorp 57 had ze onder andere les van meester Stronkhorst, die zelf kinderboeken schreef. 'Hij was een aardige meester', vertelt Janie. 'Op vrijdagmiddag las hij altijd voor, ook uit schriften. Als Wim Verstoep van twee klassen hoger dan vroeg wie het verhaal geschreven had, zei hij dat dat er niet bij stond. Dat was hij zelf, natuurlijk.'

Na de basisschool ging Janie naar de Huishoudschool in Oudewater. Ze wilde niet naar de Mulo, want ze vond examen doen veel te eng. Toen in 1948 jongste broertje Jan werd geboren, vond Janie dat ze beter thuis kon helpen, dus stopte ze met school. Het was ook een smoes om geen examen te hoeven doen. Op school en daarbuiten trok Janie veel op met haar hartsvriendin Marrie den Besten, die op Dorp 74 woonde. Ze waren eigenlijk altijd samen, ook op de meisjesvereniging in Haastrecht die door de vrouw van de nieuwe dominee Timmer werd opgericht. 'Daarmee maakten we uitjes naar een speeltuin of we kampeerden twee nachten, we gingen met de

Janie met opoe

binnen, dat was ik op het Dorp niet gewend.' Ze kregen elf kinderen. Na het overlijden van man Teus in 1990 bleef Janie op de boerderij, totdat middelste zoon Ton er boer werd. Een kleinzoon woont nu op de ouderlijke boerderij. In 1998 verhuisde ze weer terug naar het dorp, naar de 'nieuwbouw', aan de Baronieweg. De jongste zonen Aart en Hermen woonden nog thuis en gingen mee.

'Toen die ook het huis uit waren en het project op Dorp 66 gebouwd werd, zeiden de kinderen: mam, is dat niet iets voor jou? Ik heb nu een mooi appartement met een ruim balkon dat uitkijkt over de weilanden. Heel fijn.' Ze zit nog steeds vol verhalen over hoe het vroeger in Polsbroek was. Dat wat nu de smalle kant heet, toen jaagpad was en als minder gezien werd als je daar woonde. Over heerlijke vakanties bij opa en oma in Kamerik, met veel ooms en tantes. Over families met een bedrijf in het dorp, die overal boodschappen moesten doen, omdat je iedereen te vriend wilde houden. Te veel om hier allemaal te beschrijven, maar voor veel Polsbroekers vast heel herkenbaar.

vrachtauto van Schouten of Den Besten en werden eens door de politie aangehouden omdat er benen uit de auto bungelden. Ook lazen we in de bijbel en moesten we om de beurt een inleiding verzorgen. De jongens gingen naar de knapenvereniging of naar voetbal. Totdat er in 1947 een ongeluk gebeurde waarbij Dick Verstoep op 18-jarige leeftijd overleed door een botsing met een speler van Stolwijk. Daarna is er in Polsbroek een hele tijd niet meer gevoetbald. Vanaf 1968 werd er gedacht over oprichting van een voetbalclub, pas in 1981 werd SPV '81 opgericht.

De vaste vriendinnengroep trok ook op met de vriendengroep van Teus van der Vlist en Jan Verstoep. Op een avond brachten de jongens de meisjes thuis en zei Teus van der Vlist: 'zal ik jou maar even thuis brengen?' Toen ze in 1957 trouwden betekende dat verhuizen naar Polsbroekerdam, waar de familie Van der Vlist een boerderij huurde van het armenbestuur bij de Vlistbrug: Noordzijdseweg 211. 'Dat was een grote overgang. Mensen liepen zomaar

Achterste rij, staand van links naar rechts.
 1. Ina v.d. Akker. 2. Ary v.d. Heuvel. 3. Hennie Kwakernaak.
 4. Bep Rietveld. 5. Pietje Maayen. 6. Gert Bassa.
 7. Gretha de Wit. 8. Cor Maayen. 9. Aagje v.d. Heuvel.
 10. Bertus v. Wijngaarden. 11. Cootje de Langen.
 12. Arie Oosterling. 13. Marrie den Besten. 14. Meester Stronkhorst
 2^e rij, zittend op hun knieën.
 1. Jannie Halling. 2. Geertje Oskam. 3. Jannie Oskam.
 4. Jannie Borst. 5. Janie de Wit. 6. Francijntje Hogendoorn.
 7. Joke Hogendoorn. 8. Joke Kooiman.
 3^e rij, zittend vooraan.
 1. Jan v. Wijngaarden. 2. Toontje Hogendoorn. 3. Cor Spek.
 4. Arie Romijn. 5. Jan Burggraaf. 6. Joop v.d. Heuvel.
 klas 5, 6 en een gedeelte van 7. zomer 1947.

dorp“

Voor de buurt, door de buurt

Dorp 66 na de verbouwing in 1964

De vervallen boerderij op Dorp 44 vormde de aanleiding om ideeën te bedenken voor een goede invulling op die plek. Er was vooral behoefte aan appartementen voor ouderen uit Polsbroek, die zo lang mogelijk in hun vertrouwde omgeving wilden blijven en niet naar seniorenwoningen in Schoonhoven, Lopik of Oudewater.

Daarnaast waren er plannen voor een buurtsuper, omdat alle winkels uit Polsbroek verdwenen waren. Toen het op Dorp 44 om meerdere redenen niet paste, onderzochten de initiatiefnemers andere mogelijkheden en kwamen uit op Dorp 66.

Daar wilde de familie De Wit, al generaties op Dorp 66, hun boerderij wel naar achter in het land verplaatsen, zodat er ruimte kwam voor het plan. Van plan tot uitvoering is de projectgroep drie jaar bezig geweest. Op 3 februari 2015 stelde de gemeente Lopik het plan Dorp66 definitief vast. Inmiddels was de nieuwe stal van de familie De Wit al gebouwd en bewoond door jongvee. De eerste paal werd op 8 juli 2015 geslagen door Rivka Korevaar (5), winnaar van de kleurplaatwedstrijd en wethouder Gerrit Spelt.

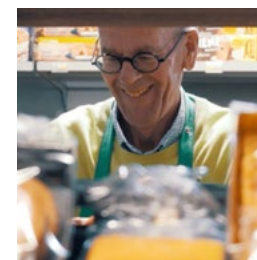

Historische boerderij Dorp 66

Dorp66 omvat een buurtsuper, ontmoetingsruimte, kinderopvang en 18 woningen, zowel appartementen, 3 onder 1 kapwoningen als vrijstaande woningen, onder andere de nieuwe boerderij van de familie De Wit. De Vrijheer de Graeffweg, de oudste nieuwbouwstraat van Polsbroek, is heringericht en nu verbonden met de voorlopig nieuwste straten, de Hooiberg en de Boerderijweg.

Om de verkeersveiligheid te vergroten werd met de gemeente overlegd over een nieuwe brug, die op 13 april 2019 werd geopend recht tegenover de Vrijheer de Graeffweg. De zogeheten Dorpsbrug verbindt zo de 'nieuwbouw' van Polsbroek met Dorp66.

De buurtwinkel is op 3 september 2016 geopend en liep meteen boven verwachting goed. Doordat heel veel vrijwilligers bij de buurtsuper betrokken zijn, is hij elke dag open en kan de winkel normale supermarktprijzen hanteren. Binnen vier maanden, op 30 december 2016 werd de 10.000ste klant al verwelkomd. In januari 2017 kreeg Dorp66 de Erepreis Wijk en Buurtbeheer van de gemeente Lopik, op 30 juni volgde de Pluim van de Provincie voor inspirerende burgerinitiatieven in kleine kernen. Op 14 maart 2020 was de 100.000ste klant een feit. In de gezamenlijke ruimte is een zwerfboekenkast waar iedereen boeken kan brengen en lenen en staat altijd de koffie klaar. Met Dorp66 laat Polsbroek zien wat samenwerking en betrokkenheid in een dorp kan opleveren.

Tot 1795 was Nederland een republiek: de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Daarna werd Nederland veroverd door de Fransen. Als Napoleon in 1813 verslagen is, herwint Nederland zijn onafhankelijkheid.

Erepoort

De zoon van de laatste stadhouder, Willem Frederik, keert terug uit ballingschap en wordt uitgeroepen tot soeverein vorst. Willem I wordt niet zoals zijn vader stadhouder in alle gewesten, maar koning van een eenheidsstaat. Dit is het begin van het Koninkrijk der Nederlanden.

De vrijheid werd in 1813 groots gevierd. Naar alle waarschijnlijkheid is toen in Pilsbroek de bijzondere erepoort voor het eerst opgericht. Dit is een sierlijke boog die over de weg was gebouwd, met boven in het wapen van het soeverein vorstendom der Nederlanden (1813-1815). In de boog prijkt de tekst 'Leve Nederlandsch Souverein'. In de dwarsbalk onder het wapen wordt de blijdschap en hoop uitgedrukt: 'De nagt van ramp verdween, hoe lieflijk daagt de morgen, Vorst Willem zal ons

vree en welvaart wel bezorgen'. Op beide hoeken van de dwarsbalk blaast een engel op een trompet. De erepoort werd daarna bij veel grote Oranjefeesten opgezet en is desondanks op wonderlijke wijze nog steeds bewaard gebleven.

Eeuwfeest

Ondanks de oplopende spanningen in Europa, werd het eeuwfeest van de onafhankelijkheid in heel Nederland uitgebreid gevierd. Op dinsdag 14 oktober 1913 vierde Pilsbroek feest. Het hele dorp was versierd en de erepoort was weer geplaatst. De landing van de prins op het strand van Scheveningen 100 jaar eerder, werd nagespeeld met de aankomst van de 'prins' in een schuit in de voorwetering. De hele dag was er van alles te doen: een fantastische historisch-allegorische optocht, versierde fietsen, ringrijden en een bioscoop-voorstelling. Het feest was zeer geslaagd.

Bronnen

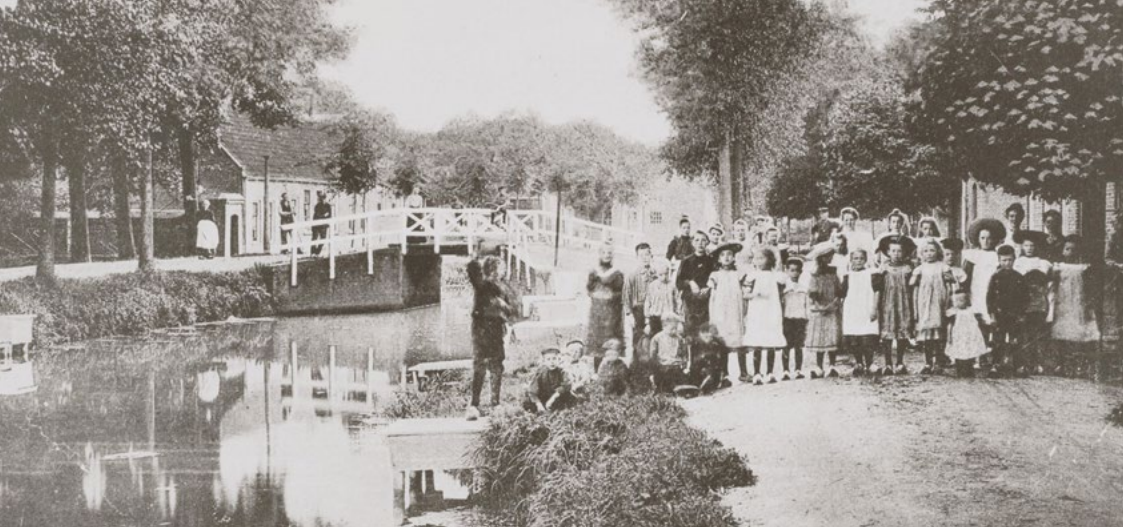
- Fred Gaasbeek en Teun Winkelman Lopik: geschiedenis en architectuur (Zeist, 1996)
- W.J.F. den Uyl De Lopikerwaard: I Dorp en Kerspel (Utrecht, z.j.)
- W.F.J. den Uyl, De Lopikerwaard II: de waterschappen (Utrecht, 1963)
- Henk Povée Tien eeuwen tussen Lek en IJssel, geschiedenis van de Lopikerwaard en de Krimpenerwaard (Bussum, 2004)
- Frank van den Hoven, Hans van Embden, Nieko Jongerius Op ontdekkingstocht door Krimpenerwaard en Lopikerwaard Leerdam, z.j.
- A.J. van der Aa, Aardrijkskundig Woordenboek, deel 9 (Gorinchem, 1847)
- Dries van Kats, Het hart van de Lopikerwaard door de eeuwen (Benschop, z.j.)
- Archief van de Nederlandse Hervormde gemeente van Pilsbroek en Vlist 1641-1972 (L106).
- Volksverhalen van dorpsbewoners – Henk Boer – Werkgroep Kunst & Cultuur – zonder jaartal.
- Generaale landkaarte van den Loopicker Waard, D.W.A. Hattinga, 1771
- Pilsbroek, toen & nu, Dorpsvereniging Pilsbroek, 2013
- Over kosten en kiften, door Erik Stoop, uit Molinologie, Tijdschrift voor molenstudie nr. 23, 2005
- Verhalen over het oude Dorpsplein, toespraak van Wim Teeuw
- Inventaris van het archief van de gemeente Pilsbroek, (1931) 1942-1988 (1991), W.R.C. Alkemade, 2011

Fotoverantwoording

- Utrechts Archief
- Regionaal Historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard
- Nationaal Archief
- Museum de Heksenwaag Oudewater
- Rijksmuseum
- National Gallery, London
- Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Privécollecties families uit Pilsbroek

Disclaimer auteursrechten

De afbeeldingen die in dit boekje zijn gebruikt, zijn verkregen door o.a. eigen vervaardiging en schenkingen van particulieren of instellingen. Bij de historische afbeeldingen hebben wij ons zoveel mogelijk beperkt tot afbeeldingen uit het publieke domein of particulier bezit. Stichting Kunst en Cultuur Lopik heeft in redelijkheid getracht alle maatregelen te treffen om geen inbreuk te doen op het auteurs- of beeldrecht van individuele fotografen, bedrijven of instellingen en bestaande rechten te respecteren. Als de stichting abusievelijk het auteursrecht of andere rechten heeft geschonden verzoeken wij u ons daarover te informeren, zodat we deze fout kunnen corrigeren. Dit boekje is niet voor commercieel gebruik, wordt gratis verstrekt aan bezoekers van Open Monumentendag en kent slechts een zeer beperkte oplage (750 exemplaren). De stichting heeft geen commerciële activiteiten en geen inkomsten.

Mijn monument is jouw monument

Het thema van Open Monumentendag 2021 wil iedereen welkom heten. Omdat onze monumenten van iedereen zijn, dus ook van jou. Ze maken deel uit van ieders geschiedenis, wie je ook bent, waar je ook vandaan komt, waar je ook heen gaat. Veel monumenten stellen hun deuren open, nodigen je uit: 'kom binnen, kijk, ervaar de geschiedenis'. Hoor de verhalen die monumenten vertellen, hoe ze werden tot wat ze nu zijn, waardoor ze verbonden zijn in de tijd tot nu. Ook monumenten waar je niet naar binnen kunt,

vertellen een verhaal. Wandel de route door het dorp, scan de QR codes, zie foto's van vroeger met de bijbehorende verhalen. Soms is het oude vervangen door iets nieuws. Keuzes die iets zeggen, ook dat maakt onderdeel uit van onze geschiedenis.

Polsbroek nodigt je uit. Om te komen kijken, je te verwonderen, misschien wel je eigen geschiedenis te onderzoeken in online archieven. Onze monumenten zijn ook jullie monumenten. Van harte welkom!

